

7. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 347 с.: портр.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія / Соломія Павличко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – 447 с.
9. Поліщук Я. Міфологічний горизонт раннього українського модернізму: Літ. студії. / Ярослав Поліщук. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 296 с.
10. Хороб С. Українська модерна драма кінця XIX – початку XX століття (Неоромантизм, символізм, експресіонізм) Степан Хороб. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 413 с.
11. Matuszek G. Der geniale Pole? Niemcy o Stanisławie Przybyszewskim (1892–1992). – Kraków: Universitas, 1996. – 292 s.
12. Matuszewski I. Słowacki i nowa sztuka (modernizm). – Warszawa, 1902.
13. Przybyszewski Stanisław. Wybór pism. Opr. R. Taborski. – Wrocław: Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966.

УДК 82.091:316.423.6

Олена Турчанська
(м. Івано-Франківськ)

**ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ АРХЕТИПУ «САМІСТЬ» У ЖІНОЧІЙ
ПРОЗІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ ТА Е. ГАСКЕЛЛ (НА ПРИКЛАДІ
ПОВІСТІ «ЦАРІВНА» ТА РОМАНУ «ДРУЖИНИ І ДОЧКИ»)**

У статті досліджується архетип «самість» як ідентифікуюча ознака жіночого письма та прояв авторського «я» на основі компаративного аналізу роману Елізабет Гаскелл «Дружини і дочки» та повісті Ольги Кобилянської «Царівна». Аналізуються текстуальні та інтертекстуальні прояви архетипу «самість» та концепту «самотність», деструктивний і конструктивний вплив самотності на картину світу головних героїнь.

Ключові слова: *архетип «самість», концепт «самотність», фемінізм, концепт жіночості, жіноче письмо, феміністична теорія, патріархальна традиція.*

Взаємовплив жіночого письма можна прослідкувати на різних етапах розвитку національних літератур – це спільні тематичні центри, спільні емоційні переживання, трансляція образів, спільний життєвий досвід і навіть манера письма, стилю, тобто спільність того, що відома американська дослідниця Елейн Шовалтер у статті «Феміністична критика

у пущі» називає «жіночою культурою», а жіночу душу визначає як «продукт чи конструкцію культурних сил» [12, 695]. «Жіноча культура формує колективний досвід, досвід, який пов'язує жінок-письменниць, долаючи час і простір» [12, 696]. Концепт «самотність» якраз є одним зі спільних стрижнів у просторі жіночої культури, а відтак і жіночої літератури як однієї з її форм вираження.

Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що в ньому вперше здійснено спробу дослідження архетипу «самість», а також концепту «самотність» як однієї зі складових цього архетипу в жіночій прозі, зокрема, на основі компаративного аналізу повісті Ольги Кобилянської «Царівна» та останнього незакінченого роману британської письменниці Елізабет Гаскелл «Дружини і дочки» із використанням інструментарію феміністичної методології. Підставою для такого компаративного аналізу є спільний концепт «самотності» та архетип «самість» у творах англійської та української письменниць, які на образному рівні інтертекстуально відчитуються в образах емансипованих «нових» жінок – головних героїнь творів – Наталки Верковичівни (повість «Царівна») і Моллі Гібсон (роман «Дружини і дочки»).

Метою нашої статті є дослідження архетипу «самість», і зокрема концепту «самотність» як ідентифікуючих ознак жіночого письма та прояву авторського «я» на основі компаративного аналізу роману Елізабет Гаскелл «Дружини і дочки» та повісті Ольги Кобилянської «Царівна», а також аналіз текстуальних та інтертекстуальних проявів концепту «самотність», його деструктивний і конструктивний вплив на картину світу головних героїнь.

На початку нашого дослідження з'ясуємо роль і значення концептів у творенні лінійності, зв'язності тексту, а також витворенню його ієрархічної вертикалі. Літературознавець В. Кухаренко вважає, що «є твори без сюжету, без теми, яку можна легко виокремити, але творів без концепту немає. Втілення соціальної, моральної, естетичної ідеї – концепту – художніми засобами лежить в основі творчого процесу. Тому обов'язкову наявність концепту – концептуальність художнього тексту – можна вважати його основною категорією» [9, 75]. Що ж стосується конкретно концепту «самотність», то літературознавець Ю. Ємець-Доброносова у книзі «Відлуння самотності: Кнут Гамсун та контекст українського модернізму» заявляє: «Говорячи про феномен відлуння переживання самотності в текстах, не маємо на увазі просте соціальне вилучення із загалу або відлучення від Єдиного, а скоріше – тривання самоусвідомлення своєї персональної приреченості та феноменальну присутність, відповідальність за неї» [3, 17]. Особистість у стані самотності відчуває потребу, необхідність внутрішньої комунікації, і лише потім вона потребує виходу у світ інших людей. Автокомунікація – це

внутрішній діалог людини з самим собою, спілкування «Ego» і «Alter Ego» особи. Як бачимо, концепт «самотність» належить до ключових понять і когнітивної лінгвістики, і літературознавства, тому всебічне дослідження цього концепту у тексті дозволить нам глибше зазирнути у лабіринти жіночої душі, пізнати таємниці жіночого писання.

Обидві письменниці у своїх національних літературах стояли біля витоків і феміністичного руху, і феміністичної теорії, тому самотність і сильний супротив патріархальної літературної традиції вони відчували на собі і, відповідно, передали це відчуття своїм героїням. Тому концепт самотності в обох творах детермінований і великим ступенем автобіографізму, і загальним контекстом літературного процесу, зокрема домінантною позицією маскулінної літератури. Так, творчість Елізабет Гаскелл належить до літератури так званої «вікторіанської доби». Український літературознавець Кісельова А. Л. у дисертації «Концепт «жіночість» у вікторіанській лінгвокультурі» приходить до висновків, що соціальний статус вікторіанської жінки був тотожним її сімейному статусу. Найважливішою соціальною роллю було материнство. Для свідомості вікторіанців характерне протиставлення жінок, в яких переважає фізичне, чуттєве, гріхове начало, жінкам, які відзначаються високим моральними якостями та духовною красою, тобто протиставлення жінок із «демонічним» та «ангельським» началом [7, 11].

Головна героїня повісті О. Кобилянської Наталка Верковичівна та головна героїня роману Е. Гаскелл «Дружини і дочки» Моллі Гобсон – це образи «нових» жінок, що в першу чергу прагнуть бути жінками освіченими, інтелегентними, здатними займати активну суспільну позицію, тобто досягнути «самість». Вихованню їх спартанського характеру, здатності говорити оточенню «ні» сприяло сирітство. Моллі Гібсон виховується батьком і гувернанткою, але згодом їй часто доводиться маневрувати між мачухою і батьком, щоби творити ілюзію щасливої сім'ї. Наталка Верковичівна з повісті О. Кобилянської виховується в сім'ї свого дядька, який далеко не милує сироту. Життєві обставини сирітства формують у обох жінок сильний характер. Однак читачі не зможуть до кінця побачити наслідки прояву внутрішньої сили Моллі, бо британська письменниця не встигла закінчити роман, тому читачу доводиться тільки здогадуватись, чи одружились Моллі і Роджер, чи щасливим став їхній шлюб.

Художнє втілення у тексті архетипу «самість» у повісті «Царівна» розпочинається уже з перших сторінок завдяки текстовому представленню концепту «самотність» як одного з основних у структурі архетипу «самість». Про свою самотність Наталка заявляє вже на початку розповіді про себе: *«Не маю нікого, кого би мої думки й чуття в якій-небудь спосіб могли заняти хоч крихітку, хоч на хвилину»* [8, 24]. А згодом дізнаємося,

що єдина сродна душа, яка розуміла Наталку – її бабусю – вже в інших світах, тому між ними залишається тільки трансцендентний зв'язок. На зміну людям її самотність починає розділяти природа: *«Тепер, коли я без дорогої бабусі, така осамочена й не маю нікого, хто мене розумів би, ба лиш розуміти хотів, стали ліси й гори якимось самотнім моїм світом і притулком [8, 26].*

Самотність є однією із форм відчуження, після якого настає або «бунт» (термін екзистенціалістів), або повна апатія до світу. Обидві головні героїні обирають шлях бунту. Але якщо Моллі залишається самотньою до останніх сторінок незакінченого твору, втікаючи від світу у читання книжок, то Наталка О. Кобилянської сама пробує писати і досягає самоті і навіть деякого прояву нарцисизму. Архетип «замість» належить до найскладніших понять архетипної критики. Архетип «замість» належить до архетипів прихованих, імпліцитних, таких, що знаходяться на рівні смислового, а не вербального, тому вимагають глибокого дослідження міфопоетики тексту. «Самість емпірично не знаходиться. Це щось типу Атмана Упанішад, християнського «Бога всередині нас», казкового мудреця, божого життя, кільця, квадрату – символів цілісності» [11, 496]. Першоавтор К. Юнг вважає цей архетип центром людської психіки, через нього стає можливим заглиблення у «колективне несвідоме», що має безпосереднє відношення до процесу творчості, в першу чергу літературної.

На думку М. Зубрицької, «творчий процес для Юнга – це процес одухотворення архетипів, їхнє розгортання і пластичне оформлення. Таке художнє розгортання архетипів дає змогу охарактеризувати епоху, в якій народжується твір мистецтва, і дух часу, на формування якого і впливає мистецтво, оскільки забезпечує його тими фігурами, символами та образами, яких він потребує» [10, 117-118]. К. Юнг не тільки розкриває феноменологію «самоті», але й з'ясовує її ієрархічне місце відносно індивідуального «Я»: «Особистість як цілісний феномен не тотожна его, тобто усвідомленій особистості, а утворює об'єкт пізнання, який необхідно відрізнити від его... Я пропоную називати таку цілісну особистість, яка, хоч і наявна, але не може бути до кінця пізнаною, *самістю*. Его перебуває в субординарному зв'язку із самістю і співвідноситься з нею як частина і ціле» [13, 153]. На думку німецького філософа-екзистенціаліста Карла Ясперса, «здатністю до комунікації людина відрізняється від решти суцього, бо завдяки їй вона може знаходити сама себе, свою *самість*, яка лежить в основі екзистенціального відношення між людьми, відношеннями «Я» і «Ти» [11, 459]. У «жіночому» дзеркалі Кобилянської домінують очі і погляд на саму себе. Тілесність за допомогою синекдохи переноситься виключно на очі, білу мармурову шкіру, руде волосся. Відвертаючи очі героїні від дзеркала, вона, однак, підглядає в нього опосередковано: очима бабусі, тітки. «Я

плакала по тихих ночах, що Бог дав мені такі великі очі... А одного разу, коли з дому порозходилися всі і я лише сама одна лишилася, забігла нишком до салону, де висіло велике дзеркало, і глинула в нього... Двоє великих синяво-сірих ... ні, зелених очей впилилося сполохано в мене ... і аж тепер я пересвідчилася, що вони всі щодо одного говорили правду. І я від тої пори не дивилася майже ніколи в дзеркало: а коли й кидала часом в нього оком, то чинила це лише тоді, як було конче потрібно. Але чому моя дорога бабуня любила ті очі й цілувала, ой, як часто цілувала!» [8, 151]. Ідеал Наталки як жінки матеріалізується під час «великого прегарного балу», «де товариство було би саме пишне, вибране, якісь прегарні жєнщини й мужчини», «поміж ними всіма – я», «прекрасно вбрана, в строю, властивім лише моїй істоті, красна, мов сонце», «я хотіла би лише бути красою, прояснитись нею» [8, 71].

Самість Наталки Верковичівни проявляється і через усвідомлення національної ідентичності. Вона сміливо заявляє: «Я донька українсько-руського народу!» [8, 128], а далі ще й проголошує себе борцем, адже на запитання Орядина «Ви ж казали, що любите боротьбу!» впевнено відповідає: «Люблю» [8, 128]. Як бачимо, Наталка має сформоване «я», добре усвідомлює власну самоцінність і аж ніяк не примириться із відведеною їй роллю другої статі. Попри замкненість простору навколо головної героїні повісті «Царівна», попри відчуття самотності, її життєва позиція залишається вітаїстичною: «Чотири стіни, проймаючий гамір дитячий, глумливі безсердечні слова моєї рідні, бездушна одностайність, що пригнітає душу, вузькоглядність, самолюбство – оце світ, в котрім я засуджена жити! Але смерті я про те все не бажаю. Я страшно хочу жити! Я пила би це життя!» [8, 31].

Для Моллі Гібсон єдиною можливістю втекти від світу і перемогти свою самотність залишаються книги. У ставленні до книг та освіти позиція молоді дівчини контрастує із позицією її батька лікаря містера Гібсона. Для нього бібліотека – це знак суспільного становища і певного статусу, тоді як Моллі «читала кожную книгу, що потрапляла їй до рук, із таким задоволенням, ніби це було заборонено» [4, 27]. Важливо також звернути увагу на ставлення патріархального пуританського суспільства на освіту жінок. Англійська мудрість говорить: «Моя сім'я – моя фортеця». Але у цій фортеці місця розумній жінці не було. Тому містер Гібсон дає такі вказівки гувернантці Моллі: «Не надто багато учить її: вона повинна вміти шити, читати, писати і рахувати, але я хочу, щоб вона залишалась дитиною, і якщо я вважатиму за необхідне, що їй треба вчитися більшому, я сам цим займусь. Все ж я не впевнений, що читання і письмо необхідні. Багато благородних жінок виходять заміж, пишучи хрестик замість імені» [4, 27]. На початку твору письменниця детально описує школу, засновану графінею Камнор – ремісничу школу, в якій

«дівчат навчали прекрасно шити, бути найкращими покоївками, кухарками, робити реверанси і говорити «будь ласка, мем» [4, 3].

Надійним прихистком для Наталчиної душі також були книги. Як бачимо, головні героїні аналізованих творів ніколи не залишаються насправді самотніми. Промовистим є той факт, що на свій день ангела найкращим подарунком для Наталки є дозвіл на читання: *«Я їй в день ангела не хотів нічого відмовити, так як і своїм дітям: а вона й не просила більше, як лише того, щоби в вільних хвилинах і по домашній праці могла читати» [8, 29].* Читання рятує Верковичівну від духовної смерті: *«Одні книжки оживляють ще мене, інакше в тім заколоті я погубла би...» [8, 124].* Читання книг наповнює її свідомість новим досвідом для власного писання. Світ художньої творчості, виписаний у повісті автобіографічно, дозволяє переступити через самотність і досягнути інший світ – досягнути щастя творця (*«Я найщасливіша, коли пишу, коли потону цілою душею в іншій світі. Це багатий, барвний світ, повний гармонії, повний якоїсь несказанної ніжності або здержаної радості, буйної, благородної втіхи. Так живу я мовби двоюким життям» [8, 221]).*

Самотність має подвійний вплив на формування життєвої позиції Наталки: і конструктивний, і деструктивний. Так, самотність Наталки з одного боку допомагає їй прислухатись до себе, до голосу своєї душі (*«Я тут, у долині, сиджу сама і прислухаюся вихрові своєї душі...» [8, 80]),* а з іншого боку творить у її душі хаос, каламбур, який письменниця намагається передати через оксюмори (*«Мене обняла нетерпеливість, туга; я сміюся сльозами, а плачу радістю... перенятим плачем!» [8, 53]).* Для Моллі самотність має виключно конструктивний вплив: допомагає пізнати себе, проаналізувати соціальні ролі жінки і чоловіка, самовдосконалитися через читання книг, і, зрештою, дистанціюватися від «іншого» світу мачухи і Синтії.

У романі «Дружини і дочки» Е. Гаскелл найприйнятнішим для жінки способом побороти самотність є любов, що не завжди дорівнює шлюбові. Більше того, шлюб у консервативному пуританському суспільстві може тільки посилити відчуття самотності, як це бачимо на прикладі подружжя Хемлі. Більше того, англійська патріархальна сім'я устами містера Хемлі проголошує любов фантазією і не більше: *«Фу! Геть любов! Люди зараз не такі, якими були в роки нашої молодості. Вся любов у наші дні – тільки дурна фантазія і слізний роман, наскільки я розумію» [4, 48].* Тому любов для Моллі як спосіб позбутися самотності тільки залишається віддаленою перспективою. Протест Моллі проти нових правил мачухи зводиться до публічних випадів і висловлювань власної думки, а згодом переростає у непоборне бажання залишатися собою, не жертвувати своїм життям, щоб постійно подобатися іншим. У одній із розмов з Роджером Моллі заявляє: *«Буде нерозумно, якщо я стану вбивати себе і жити, стараючись бути*

такою, як подобається іншим. Я не бачу в цьому кінця. Так я ніколи не зможу жити. А що стосується щастя, про яке ви говорите, то я ніколи більше не буду щасливою» [4, 118]. Так, британська письменниця гостро ставить питання сексизму як дискримінації, що ґрунтується на розрізненні статі, зокрема дискримінації жінки.

Для художнього втілення концепту самотності О. Кобилянська обирає оригінальну жанрову форму – форму щоденника, що дозволяє підвищити коефіцієнт щирості головної героїні через форму оповіді від першої особи («Я»-форму). Більшість дослідників жанру щоденника сходяться на тому, що концептуальною ознакою щоденника є власне авторська суб'єктивність, тобто сильне особистісне начало. Темпоральні номінанти «минуле» / «сучасне» у щоденниковому жанрі завжди умовні та відносні, бо часто від опису подій сучасних Наталка Верковичівна мимохіть переходить до спогадів і самоаналізу, а відтак її щоденник стає одним зі способів подолання самотності. Головна героїня сповідається чистому листковій паперу, тільки перу може довірити найсокровенніші і найсміливіші думки (сповідальність – одна з концептуальних ознак щоденника як жанру), а відтак цей найінтимніший з усіх жанрів художньої літератури стає своєрідною «рятівною соломинкою» для першого кроку на шляху подолання самотності і відкриття занавіси своєї душі світові через потенційного читача щоденникових записів. Анатомія його екзистенції крізь призму щоденника дозволяє Наталці Верковичівні збагнути причини своєї відчуженості, бо втеча від себе, від свого минулого водночас стає пошуком себе, своєї особи, «власного голосу». Завдяки цьому жанру для головної героїні розгортається простір між собою колишньою і собою теперішньою. Як бачимо, самотність Наталки прочитується і текстуально (через слова «осамочена», «одинок», «притулок», «чотири стіни»), й інтертекстуально (через обрання оригінальної форми твору – форми щоденника як одного зі способів автокомунікації, а відтак, подолання самотності).

Отже, дослідження концепту «самотність» і архетипу «самість» на основі компаративного аналізу текстів жіночої прози української і британської письменниць дозволило нам віднести цей концепт та архетип до ідентифікуючих ознак жіночого письма, назвати одним із проявів авторського «я» у тексті жіночої прози. Обидві героїні шлях втечі від самотності знаходять у книгах, а героїня О. Кобилянської започатковує в українській літературі ще й образ жінки-письменниці. Героїні аналізованих творів Наталка і Моллі своє несприйняття загальноприйнятих правил виражають через активну освітянську позицію, через самотність, яка у свідомості Наталки Верковичівни досягає аскетизму самоті як самоусвідомлення власної ідентичності у колективному «Ми», через нове відчуття у тендітному жіночому естві пориву до боротьби, причому

боротьби в усіх сенсах цього слова. Самотність Наталки з одного боку має конструктивний вплив, адже приводить її до успіху, допомагає стати ковалем свого щастя, а з іншого – деструктивний, бо породжує у її душі сумніви, каламбури. Для Моллі самотність має виключно конструктивний вплив самопізнання і самовдосконалення. Через домінуючу патріархальну позицію щодо шлюбу любов для Моллі як спосіб позбутися самотності залишається тільки віддаленою перспективою.

Аннотація

В статье исследуется архетип «самость» как идентифицирующий признак женского письма и проявление авторского «я» на основе компаративного анализа романа Элизабет Гаскелл «Жены и дочери» и повествования «Царевна» Ольги Кобылянской. Анализируются текстуальное и интертекстуальное проявления архетипа «самость» и концепта «одиночество», влияние одиночества на картину мира главных героинь.

Ключевые слова: архетип «самость», концепт «одиночество», феминизм, концепт женственности, женское письмо, феминистическая теория, патриархальная традиция.

Summary

The article deals with the archetype “selfhood» as an identifying feature of feminist writing and the development of the author’s “I» on the basis of the comparative analysis of the novel “Wives and daughters» by E.Gaskell and the narration “Tsarivna» by O.Kobylyanska. Textual and intertextual development of the archetype “selfhood» and the concept “loneliness”, their influence on the world picture of the main heroes is analyzed.

Key words: archetype “selfhood», concept “loneliness», feminism, femininity concept, feminist writing, feminist theory, patriarchal tradition.

Література

1. Агеєва В. Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму / Віра Агеєва. – К.: «Факт», 2003. – С. 218.
2. Вергановська О. Дещо про Ольгу Кобилянську // Літературно-науковий вісник. – 1926. – №1. – С.45.
3. Відлуння самотності: Кнут Гамсун та контекст українського модернізму / Упоряд. Ю. Ємець-Доброносова. – К.: Факт, 2003. – 472 с.
4. Гаскелл Э. Жены и дочери [перев. с англ. В.Григорьевой]. – Электронный ресурс: <http://apropospage.ru/lib/gaskell/2/wd8.html>
5. Гундорова Т. Femina melancholica. Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської / Тамара Гундорова. – Київ: Критика, 2002. – 272 с.
6. Камю А. Сочинения. – М., 1989.
7. Кісельова А.Л. Концепт «Жіночість» у вікторіанській лінгвокультурі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / А.Л. Кісе-

- льова. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2007. – 21 с.
8. Кобилянська О. Царівна: повість // О.Кобилянська. Твори: в 2т. – К.: Дніпро, 1983. – Т.1. – С. 24-310.
 9. Кухаренко В. А. Интерпретация текста: Уч. пособие для студ. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
 10. Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / [за ред. М. Зубрицької. – 2-е вид., доп.] – Львів: Літопис, 2001. – 832 с.
 11. Філософія: навчальний посібник / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. П. Андрущенко та ін.; за ред. І. Ф. Надольного – К.:Вікар, 2004. – 516 с.
 12. Шовалтер Е. Феміністична критика у пущі // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 680-709.
 13. Юнг К. Сознание и бессознательное: сборник / К. Юнг; [пер. с англ.]. – СПб.: Университетская книга, 1997. – 544 с.

УДК 378. 091.12: 015.311

Оксана Федик, Світлана Маркус
(м. Івано-Франківськ)

САМОВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЗАСОБОМ ЛІТЕРАТУРНОГО СЛОВА

У даній статті аналізуються деякі шляхи самовиховання майбутнього вчителя у процесі індивідуалізації його професійної підготовки.

Ключові слова: *самовиховання, професійна підготовка, майбутній вчитель, індивідуалізація.*

За твердженням В.Сухомлинського самовиховання потребує дуже важливого, могутнього стимулу – почуття власної гідності, поваги до себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу – доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою своєю суттю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини [11].

Вітчизняна модель професійно-педагогічної підготовки, яка була спрямована на передачу майбутньому спеціалісту необхідних знань,